

*Overwintering op Nova Zembla*

De National Geographic Society is een van de grootste wetenschappelijke en educatieve non-profitorganisaties ter wereld. De Society is in 1888 opgericht ter vergroting en verspreiding van geografische kennis, en geeft een beeld van de wereld door middel van haar tijdschriften, boeken, kaarten, en interactieve media. National Geographic Magazine, het officiële tijdschrift van de Society, verschijnt in 29 talen en wordt maandelijks gelezen door veertig miljoen mensen in alle landen van de wereld. Het National Geographic Channel bereikt 290 miljoen huishoudens in 27 talen in 164 landen. De Society heeft ruim negenduizend onderzoeksprojecten gefinancierd. Bezoek de website van de National Geographic Society op [www.nationalgeographic.com](http://www.nationalgeographic.com) of ga naar de Nederlandse website: [www.nationalgeographic.nl](http://www.nationalgeographic.nl).



In deze serie:

Wilco van Rooijen – *Overleven op de K2*

Ronald Naar – *Extreme uitdagingen*

Reinhold Messner – *Cerro Torre*

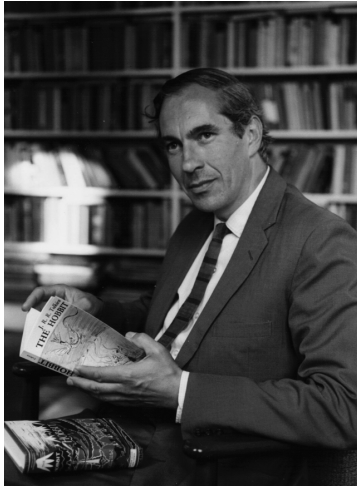
Ernest Shackleton – *Zuid, de legendarische laatste expeditie van Ernest Shackleton*

Rayner Unwin – *Overwintering op Nova Zembla*

Clint Willis – *De Everest Boys*

Phillip Finch – *De diepte in*

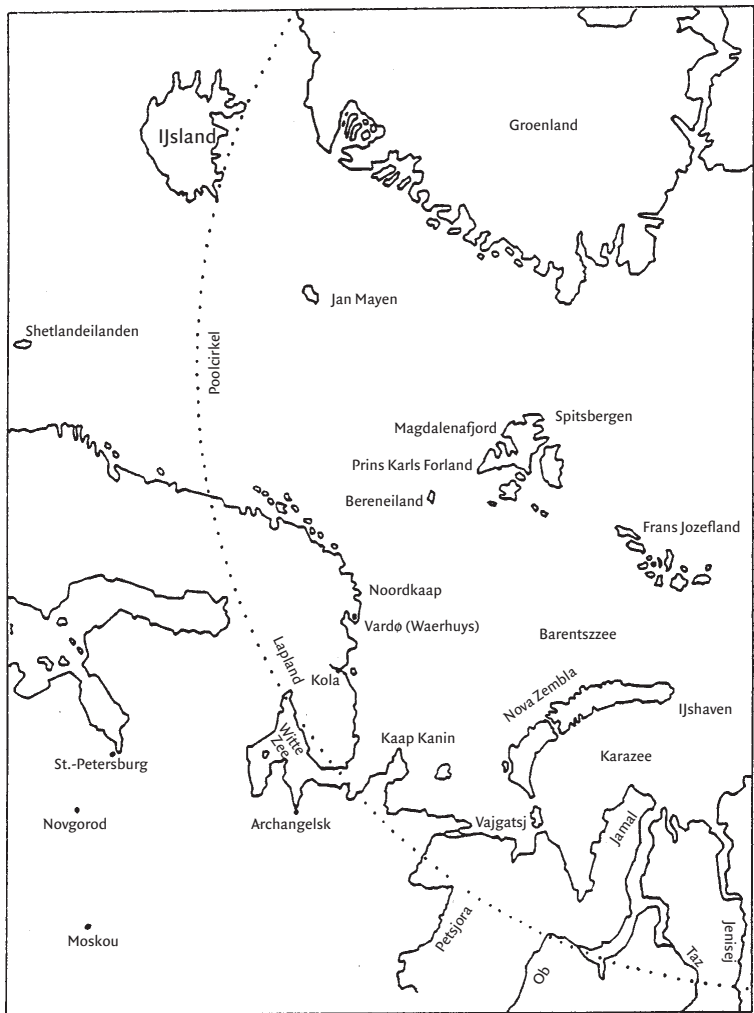
Harry Kikstra – *3x Everest*



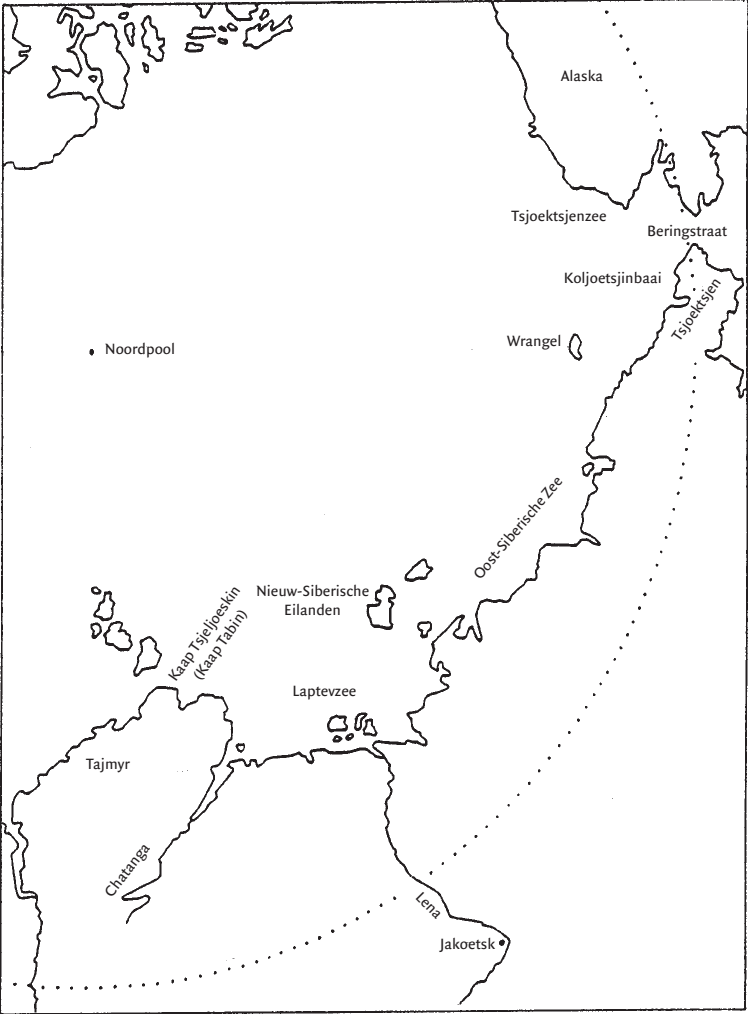
Rayner Stephens Unwin, geboren op 23 december 1925 in Londen, was naast schrijver ook directeur van uitgeverij George Allen & Unwin. Na de dood van zijn vader nam Unwin de uitgeverij in 1968 over. Hij publiceerde onder meer het beroemde werk *The Lord of the Rings* van J.R.R. Tolkien en het was Unwin die besloot om het boek in drie delen uit te geven. De boeken van de Noorse avonturier Thor Heyerdahl zijn eveneens bij Allen & Unwin verschenen – *Aku-Aku: The Secret of Easter Island* werd een wereldwijde bestseller.

Unwin schreef in de jaren vijftig al enkele non-fictie boeken zoals *Defeat of John Hawkins: A Biography of His Third Slaving Voyage* en *The Gulf Of Years Letters: From John Ruskin To Kathleen Olander*. In de jaren negentig verscheen naast *A Winter Away From Home* ook de biografie *George Allen & Unwin: A Remembrancer*, over zijn familiebedrijf.

In 1952 trouwde Unwin met Carol Curwen, dochter van de eigenaar van Curwen Press. Samen kregen ze drie dochters en een zoon, Merlin, die nu de scepter zwaait over Merlin Unwin Books. Op 23 november 2000 is Unwin gestorven in Berhamsted, Engeland.



De noordoostelijke doorvaart.





RAYNER UNWIN

*Overwintering op  
Nova Zembla*

*Willem Barentsz en  
de expeditie om de Noord*



Uitgeverij Carrera, Amsterdam 2011



Oorspronkelijke uitgave Seafarer Books, Londen 1995

Oorspronkelijke titel *A Winter Away From Home*

Nederlandse editie Copyright © 2011 National Geographic Society

All rights reserved.

© 2011 Uitgeverij Carrera, Amsterdam

Vertaling: Jelle Noorman

Omslagontwerp: Riesenkind

Opmaak binnenwerk: Mat-Zet bv, Soest

ISBN 978 90 488 0945 5

NUR 320

[www.uitgeverijcarrera.nl](http://www.uitgeverijcarrera.nl)

[www.nationalgeographic.nl](http://www.nationalgeographic.nl)

Dit boek is een uitgave van G+J Publishing CV en

Uitgeverij Carrera, een imprint van Dutch Media Uitgevers bv



Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in geautomatiseerde gegevensbestanden of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enigerlei wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.



## INHOUD

Voorwoord 13

Inleiding: voor Barentsz 15

1 Schermutselingen 35

2 Ontdekkingen 57

3 Te ver 81

4 Bouwen 99

5 Lijden 115

6 Overleven 137

7 Ontsnappen 157

8 Sterven 175

9 Kusten 185

10 Verhongeren 205

11 Verbroedering 217

12 Thuiskomst 233

Epiloog: na Barentsz 251

Beknopte bibliografie 273

Bronnen 279

Register 281



## TER NAGEDACHTENIS VAN

Jacob van Heemskerck  
Willem Barentsz († 20 juni 1597)  
Pieter Pietersz Vos  
Gerrit de Veer  
Meester Hans Vos  
*Naam onbekend, timmerman* († 23 september 1596)  
Jacob Jansz Sterrenburgh  
Lenaert Heyndricksz  
Laurens Willemsz  
Jan Hillebrantsz  
Jacob Jansz Hooghwout  
Pieter Cornelisz  
Jan van Buysen Reyniersz  
Jacob Evertsz  
*Naam onbekend* († 27 januari 1597)  
Claes Andriesz († 20 juni 1597)  
Jan Fransz († 5 juli 1597)



Willem Barentsz

## VOORWOORD

Dit boek beschrijft Willem Barentsz' derde, noodlottige zeereis. Het is een zeer uitvoerige beschrijving, aangezien er veel feiten en bijzonderheden voorhanden zijn uit bronnen van die tijd, met name Gerrit de Veers reisverslag en de overblijfselen die in de IJshaven zijn teruggevonden. Als achtergrond bij het ooggetuigenverslag en de gebruiksvorwerpen zijn de typische kenmerken van een poollandschap gereconstrueerd. Waarnemingen en gebeurtenissen die destijds te onbeduidend leken om te noteren zijn soms later door anderen opgetekend en helpen een beeld te geven van de ervaringen van eenieder die het waagt over 's werelds noordelijkste zeeën te zeilen.

Alleen in dit opzicht heeft de verbeelding een steentje bijgedragen aan een overigens op feiten gebaseerd verhaal. De geschiedenis van de eerste West-Europeanen die een poolwinter hebben overleefd wordt gesierd door moed, zelfredzaamheid en onwrikbare volharding. Dergelijke kwaliteiten hebben geen fictieve opsmuk nodig. Zelfs nu nog, bijna vier eeuwen later, voel je je bijzonder nietig bij het lezen over de prestaties van Barentsz, omdat ze op zo'n menselijke manier zijn opgetekend.

De periode van Barentsz' leven die ons bekend is, wordt bepaald door één allesoverheersend doel: de ontdekking van een noord-oostelijke doorvaart. Barentsz zou niet de eerste, noch de laatste avonturier zijn die werd verlokend door deze gevaarlijke zeeweg

naar het oosten, en bedrogen uitkwam. Door het onderlinge verband tussen al die verschillende reizen bleek het niet eenvoudig om het verhaal van zijn drie pogingen los te zien van de geschiedenis van zijn voorgangers. Dat zou niet eens wenselijk zijn. Bovendien volgden er ondanks Barentsz' heroïsche fiasco tot op de dag van vandaag nog vele andere expedities naar het noordoosten. Omdat ik geloof dat we de derde reis van Barentsz moeten opvatten als een opmerkelijke episode in een eeuwenlange, bezeten speurtocht, leek het me noodzakelijk een kort overzicht te geven van de geschiedenis van de noordoostelijke doorvaart vanaf de eerste pogingen tot op heden. Dit heb ik gedaan in de vorm van een inleiding en een epiloog bij het verhaal van Barentsz.

In deze twee hoofdstukken zijn onmetelijke menselijke inspanningen ruwweg tot een paar feiten teruggebracht. Op die luttele bladzijden kan geen recht worden gedaan aan al die dappere, onbesuisde, ambitieuze mannen die hun schepen in noordoostelijke richting tussen het ijs door manoeuvreerden, niet ontmoedigd door het schrikbeeld van hen die eerder faalden of het leven lieten. De reden dat ik hun prestaties ietwat vluchtig doorneem en één reis onevenredig veel aandacht geef, is dat dit boek gaat over Barentsz' laatste grote expeditie en het niet beoogt uiteen te zetten hoe deze zich verhoudt tot de prestaties van anderen.

Ik heb lang aan dit boek gewerkt. Velen van hen die me bij deze onderneming hebben gesteund, geloofden waarschijnlijk al niet meer dat het ooit af zou komen. Maar ondanks alle afleidingen ben ik niet de hulp en aanmoediging vergeten die ik in de loop der jaren mocht ontvangen, en waarvoor ik zeer dankbaar ben. Ik wil hierbij vooral mijn Nederlandse vrienden noemen, die niet alleen begrip, maar zelfs een vleierende belangstelling toonden voor mijn poging om een episode uit hun maritieme geschiedenis te eren en te doorgronden waarover wij, hun voormalige rivalen aan de overkant van de Noordzee, maar bitter weinig weten. Mijn dank gaat in het bijzonder uit naar Anneke Frank van Westrienen, dr. Joost Braat en Jaco Groot. Dichter bij huis wil ik ook Mrs S. Padget, Mrs S. Brown en mijn broer David danken voor hun hulp, en verder al die vrienden, collega's en familie die me hebben aangemoedigd door opgewekt te blijven klinken wanneer het onderwerp Barentsz weer eens ter sprake kwam.

## INLEIDING: VOOR BARENTSZ

Halverwege de zestiende eeuw was Vardø (Waerhuys, of Wardhouse, zoals Engelse zeelieden het noemden) in Finnmark het noordelijkste puntje van de bekende wereld. Meer dan tweehonderd jaar lang hadden de Noren hier met de kooplieden van Novgorod, en later met die uit Moskou, rendierhuiden geruild tegen ganzenveren en narwalshoorns. Wat ten oosten van Vardø lag, was een ondoordringbaar mysterie, even ondoordringbaar als de mist waarin de loodgrijze poolzeeën waren gehuld.

Aan geruchten was geen gebrek. Sinds mensenheugenis had een mengeling van waarheid en fantasie haar sporen nagelaten en de geografen van alle landen in verwarring gebracht. Er voeren wel boten voor eigen rekening voorbij Vardø, maar de schippers waren vaag en onmededeelzaam, en hun verhalen meestal verdraaid tegen de tijd dat ze terechtwamen bij mensen die bij machte waren er een oordeel over te vellen. Het meest gedetailleerde verslag van zo'n reis was waarschijnlijk dat van de Viking Ohthere, die aan koning Alfred zijn pogingen beschreef om vast te stellen tot hoe ver het land zich naar het noorden uitstreckte – een reis die hem naar de Witte Zee bracht en naar de monding van 'een enorme rivier die heel ver landinwaarts reikte'.

Sinds Ohtheres tijd had het volk van Novgorod de noordelijke kusten van Rusland bereikt, en sommigen hadden zich er gevestigd om het harde leven van de Samoeden te delen. Als het ijs

het toeliet, voeren ze met hun kleine boten landinwaarts helemaal tot aan de rivier de Ob. Ze trokken rond omdat jagers, valenzetters en herders nu eenmaal moeten trekken, maar ze waren geen ontdekkingsreizigers en spraken hooguit terloops over dingen die ze ontdekten, wat soms werd opgevangen en wellicht verkeerd begrepen door de kooplieden die ze toevallig ontmoeten. Niettemin ontstond uit dergelijke bronnen en uit de verhalen van Noorse walvisvaarders en walrusjagers die zich in die verre contreien waagden het beeld van een grimmige oostelijke kustlijn, waar enorme rivieren in zee uitmondde, van gebieden waar het ijs praktisch ondoordringbaar was, van mist, wind en monsters. Dat bood geen aantrekkelijk vooruitzicht, en totdat ze daartoe werden verlokkt door de theorieën van kosmografen, waren er maar weinig reders bereid hun boten naar zulke gevaarlijke wateren te sturen, waar toch niets te halen viel. De risico's waren niet eens in te schatten, want wat er al aan ware feiten gebrek was opgetekend, was vermengd geraakt met sterke verhalen en restanten van achterhaalde theorieën die voor gezaghebbend doorgingen.

Eeuwen eerder hadden de Grieken het al niet zo nauw genomen met de beschrijving van de uiterste grenzen van hun wereldkaart. In het verre noorden, zeiden ze, aan de andere kant van een gebergte dat ze de Rhipaei noemden, trachtte een eenogig hebzuchtig volk, de Arimaspi, met listen het goud van de griffioenen te stelen. En nog verder weg, door bergen beschut tegen wind en sneeuw, leidden de rechtschape Hyperboreï hun lange levens in vrede en harmonie. Dergelijke legenden over vreemde stammen en gematigde regionen waar de noordenwind niet meer waaide, waren zo hardnekkig dat ze aan het eind van de zestiende eeuw nog verwarring zaaiden onder de geplaagde geografen uit Engeland en de Nederlanden, die hun best deden om de tegenstrijdige berichten over de omstandigheden in het hoge Noorden van de wereld met elkaar in overeenstemming te brengen.

Sommigen waren van mening dat de poolzeeën een continent omringden waar het nooit winter of nacht was. Anderen bevestigden dat de bewoners van die gebieden niet de ernstige waardigheid van de Hyperboreï bezaten, maar juist wilden waren met paardenhoeven en hondenkoppen, die hun naakte li-



chaam met hun groteske oren omwikkelden; of, zoals we ons kunnen voorstellen dankzij de schilderijen van Jeroen Bosch, mensen zonder hoofden, met ogen in hun borst. Misschien werd aan dergelijke apocalyptische fantasieën niet werkelijk geloof gehecht, maar ze konden ook niet overtuigend worden weerlegd. Nieuwe theorieën om de gecompliceerde mysteriën van de wereld te verklaren waren er te over, maar daarmee werden de oude niet overboord gegooid. Ze bestonden naast elkaar – een verzameling tegenstrijdigheden waarin orde zou worden geschapen door het nieuwe pragmatisme dat in de lucht hing.

Niet alleen de bewoners van de landen rond de pool waren omstreden, ook over de pool zelf werd gespeculeerd. Driehonderd jaar voor Christus had Pytheas de Griek zijn galei met razeilen voorbij het land van de beschilderde Britten gestuurd en zes dagen lang een noordelijke koers gevolgd, op zoek naar het geheimzinnige land Thule. Dat hij land ontdekte aan de rand van de gestolde zee was latere kosmografen bekend, maar Thule zelf bleef onvindbaar, al dwong het op vele kaarten een plaatsje af.

Verschillende van Pytheas' beweringen werden door latere generaties zeevaarders bevestigd. IJsland, en zelfs de zuidkust van Groenland, waren redelijk bekend, en zeelieden die op die gebieden voeren, moeten net als Pytheas de middernachtszon hebben gezien en op zee-ijs zijn gestuit. Maar tot de kern van het mysterie drong niemand door. Nicholas van Lynn beweerde boudweg dat de Noordpool een glinsterend zwarte magnetische rots was, midden in een draaikolk en omringd door bergen. Hij leek te weten waarvan hij sprak, aangezien hij naar eigen zeggen in 1360 vanuit Noorwegen naar noordelijke wateren was gevaren. Weliswaar had hij toen naar alle waarschijnlijkheid dezelfde tocht naar Groenland ondernomen als generaties Vikingen vóór hem, maar de kennis van de oud-Noorse schippers is met hen mee het graf in gegaan, en alleen het geschreven verslag van Nicholas, de *Inventio Fortunata*, is overgebleven. Een Nederlandse zeevaarder, Jacob Cnoyen, nam dit verhaal over en bracht het met zoveel gezag dat de invloed ervan zich uitstrekke tot Mercators merkwaardige poolprojectie uit 1569.

Niet iedereen die in het bestaan van een poolcontinent geloofde, zag er in zijn verbeelding meteen een draaikolk of een volk

van Hyperboreï bij. Men kende de poolkou en had de onafgebroken duisternis in de wintermaanden meegemaakt. Wanneer je nog noordelijker ging, zo redeneerden sommigen, zou het klimaat zo ijselijk zijn dat de bewoners van dat gebied verstijfden en alleen gedurende de korte zomermaanden tot leven kwamen.

Toch waren er ook velen die het idee van een onontdekt land op de pool verwierpen. Ze zagen geen enkele reden waarom de zee boven aan de wereld niet gewoon zou doorlopen en een korte, lucratieve route naar Cathay zou vormen. Robert Thorne, een in Spanje woonachtige Engelsman, was een van de eersten die de voordelen inzagen van directe handel met het Oosten en betoogde in 1527 dat men daar het snelst kwam door pal naar het noorden te varen. Dat was een aantrekkelijk en uiteraard zeer gewenst vooruitzicht. In de loop der jaren vond het geloof in een open poolzee steeds meer aanhang en werd het door tal van geleerden gerechtvaardigd – je zou haast zeggen omdat het zo goed uitkwam.

Er waren op het noordelijk halfrond drie zeeroutes die hadden kunnen leiden naar de schatkamers van China en de specerijelanden: de noordwestelijke, de noordelijke en de noordoostelijke doorvaart. Op grond van de reisverslagen van mislukte expedities en van de nieuwe kaarten die er verschenen, werd in de loop van de zestiende eeuw beurtelings elk van deze trajecten als het best begaanbare beschouwd.

Het eerst en het meest langdurig was de hoop gevestigd op de noordwestelijke doorvaart. De Straat van Anián, die naar men geloofde Amerika van Azië scheidde, was al lang voordat hij werd ontdekt benoemd en in kaart gebracht. Door de eeuwen heen waren er regelmatig expedities vol vertrouwen en goede moed op uitgetrokken, om ontgoocheld terug te keren uit een doolhof van eilanden, diepe baaien en door ijs geblokkeerde zeeengten, die de hoop temperde maar nooit helemaal wegnam. Pas in de negentiende eeuw, toen de schepen die de onfortuinlijke Franklin-expeditie moesten opsporen toevallig op de sleutel tot het labyrint stuitten, zag men eindelijk in dat de voordelen van die doorvaart niet opwogen tegen de bezwaren.

Het idee van een noordelijke doorvaart, alleen mogelijk als er een open poolzee bestond, kwam op in de zestiende eeuw en

werd diezelfde eeuw nog verworpen. De fanatiekste verdediger van dit concept was de Vlaamse theoloog en wiskundige Petrus Plancius, die even gezaghebbend was in maritieme als in dogmatische kwesties. Hij was er zeer wel van doordrongen dat het op hogere breedtegraden kouder werd en wist dat ook de zee kon bevriezen. Plancius geloofde echter dat de kou ten noorden van de poolcirkel niet verder toe-, maar juist afnam. Het is niet onaannemelijk dat bij aanvang van de reis waar het in dit boek voornamelijk om gaat de twee Hollandse scheepjes die verder naar het noorden voeren dan Europeanen ooit hadden gedaan de theorie van hun geleerde landgenoot beproefden in de verwachting dat ze voorbij het gebied van de eeuwige kou in de open poolzee terecht zouden komen. Niets had de hoop daarop beter de kop kunnen indrukken dan het verslag van de overlevenden van deze onzalige tocht. Het is dan ook des te opmerkelijker dat in 1611 nog eens twee schepen uit Amsterdam vertrokken met het vaste voornemen de noordelijke doorvaart te vinden. Hun falen was minder verrassend dan het respect dat hieruit sprak voor zelfs een dwaaltheorie van die grote kosmograaf Plancius.

‘De tocht naar Cathay om de Oost,’ schreef Mercator in 1580, ‘is ongetwijfeld zeer eenvoudig en kort.’ Toch werd die route niet door iedereen zo geschikt bevonden. Er bestond nog steeds grote bezorgdheid over de onverbiddelijke magnetische krachten die bij het naderen van de Noordpool hun uitwerking zouden hebben op alle metaal van een schip, en bovendien had Mercator zelf nog maar een aantal jaren daarvoor twijfels over het bestaan van een noordoostelijke doorvaart onderschreven.

Het ongeloof daaromtrent kwam deels voort uit de verhalen van Jacob Cnoyen, maar moet vooral worden toegeschreven aan een bijzonder misleidende kaart die in 1558 was gepubliceerd. Deze was gebaseerd op de zogenaamde ontdekkingen van twee Venetianen uit de veertiende eeuw, de gebroeders Zeno, die ‘vermogen en zeer genegen de hoedanigheden van de wereld te aanschouwen’. Hun reizen hadden hen naar het noorden gevoerd, en zoals Samuel Purchas, lang nadat Barentsz en vele andere zorgvuldige zeelieden hadden aangetoond dat de Zeno’s er faliekant naast zaten, verontschuldiging schreef: ‘De beste geografen danken aan deze gebroeders de weinige kennis die ze van deze con-

treien bezitten.’ Een van de fouten op hun kaart is een gebogen strook land die Groenland met de kust van Siberië verbindt en inderdaad de doorvaart naar China blokkeert. Aangezien het de geldschieters voor verre expedities eerder ging om handel dan om ontdekkingen, bestond er weinig enthousiasme voor tochten naar een omsloten baai in het poolgebied, waardoor de aandacht enige tijd naar het noordwesten verschoof.

Voordat de gebroeders Zeno hun kaart publiceerden, was men er echter wel van uitgegaan dat de noordoostelijke route in elk geval bevaarbaar was. Er mocht dan weinig van bekend zijn en wellicht lagen er vele gevaren op de loer, maar volgens de verslagen van Olaus Magnus en Sigismund von Herberstein strekte de zee zich voorbij Finnmark (waar de Lappen aan zeelieden knopen verkochten die ze moesten losmaken om de wind in toom te houden) verder in oostelijke richting uit. Nog iets verder, maar slechts op grond van geruchten, situeerden kosmografen Ptolemaeus’ ‘Kaap Tabin’, de noordelijkste landpunt; en als een schip die had gerond, kon het de aflopende kustlijn volgen, langs de gebieden van de Tartaren en de Scythen, totdat het uiteindelijk ‘de rijkste landen en eilanden ter wereld’ bereikte. Ginds, in Cathay en bij de specerijeilanden, zo stelde Roger Barlow zich in 1541 smachtend voor, zou de ondernemende zeevaarder worden beloond met een overvloed aan ‘goud, specerijen, aromatica en edelstenen’.

Het eerste land dat schepen uitzond om de noordoostelijke zee-route te vinden was Engeland. In 1551, lang voordat de Nederlanders soortgelijke ambities begonnen te koesteren, werd in Londen ‘het gilde en de compagnie van Merchant Adventurers voor de ontdekking van onbekende gebieden, rijken, eilanden en contreien’ opgericht. Spanje en Portugal hadden zich al lang daarvoor de bestaande handelsroutes naar het Oosten toegeëigend en met de ontdekkingen van John Cabot en Jacques Cartier was nog geen definitieve noordwestelijke doorvaart gevonden. Zonder zich te laten misleiden door de bedrieglijke kaart van de gebroeders Zeno, besloot de compagnie eerst een noordoostelijke expeditie op touw te zetten. Als die tocht succesvol bleek, zou er een korte en onbelemmerde weg naar de schatten van Cathay openliggen.